

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA AGRESSIVLIKNING NAMOYON BO'LISHI

Radjabova Guljayna O'mirzakovna
Qoraqalpog'iston Respublikasi
Qo'ng'iroq tumani 55-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda agressivlikning namoyon bo'lish xususiyatlari, uning kelib chiqish sabablari hamda bolalar shaxsiy rivojlanishiga ta'siri yoritilgan. Agressiv xulq-atvorning psixologik omillari, oilaviy va ijtimoiy muhitning roli tahlil qilinib, ushbu holatlarning oldini olish va korreksiya qilishning samarali usullari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Agressivlik, agressiv xulq-atvor, kichik maktab yoshi, emotsional rivojlanish, oilaviy muhit, psixologik korreksiya, tarbiya, muloqot, stress, psixologik yordam.

KIRISH

Boshlang'ich sinf davri bola shaxsining shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda bola maktab hayotiga moslashadi, yangi qoidalarni o'rganadi va ijtimoiy munosabatlarga kirisha boshlaydi. Ayrim hollarda esa bolalarda agressiv xulq-atvor shakllanishi kuzatiladi. Agressivlik — bu bolaning g'azab, norozilik yoki ichki hissiy zo'riqishni salbiy xatti-harakatlar orqali ifodalashidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida bu holat urishish, baqirish, tengdoshlariga nisbatan qo'pollik qilish, buyumlarni sindirish yoki dars jarayonida intizomsizlik ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin.

Agressiv xulqning yuzaga kelishiga bir qator omillar sabab bo'ladi. Eng asosiy omillardan biri oilaviy muhit hisoblanadi. Oilada tez-tez nizolar bo'lishi, ota-onaning bolaga nisbatan qo'pol munosabati yoki e'tibor yetishmasligi bolada salbiy hissiyotlarning to'planishiga olib keladi. Maktab muhiti ham agressivlikning shakllanishiga ta'sir qiladi. O'qishdagi qiyinchiliklar, tengdoshlar bilan kelishmovchiliklar yoki o'qituvchi tomonidan noto'g'ri munosabat bola ruhiyatida norozilik va stressni kuchaytiradi. Bu esa agressiv xatti-harakatlar orqali namoyon bo'lishi mumkin.

Shuningdek, bolalarning individual psixologik xususiyatlari ham muhim rol o'ynaydi. Emotsional beqarorlik, sabrsizlik va o'zini boshqarish ko'nikmalarining yetarli emasligi agressivlikka moyillikni oshiradi. Zamonaviy davrda media va internet ham bolalar xulqiga ta'sir ko'rsatmoqda. Zo'ravonlik sahnalari bilan to'la kontentlar bolada salbiy xulq modellari shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Bolani rag'batlantirish, ijobiy xulqni qo'llab-quvvatlash va sog'lom psixologik muhit yaratish agressivlikni kamaytirishda muhim o'rin tutadi. Mehr va e'tibor bolada ishonch hissini kuchaytiradi. Agressivlik insonning g'azab, norozilik yoki ichki zo'riqishlarini salbiy xatti-harakatlar orqali namoyon etishidir. Kichik maktab yoshidagi bolalarda agressivlik urishish, tengdoshlarini haqorat qilish, buyumlarni sindirish, qo'pollik qilish yoki qoidalarga bo'ysunmaslik ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin.

Bolalarda agressiv xulqning yuzaga kelishiga turli omillar sabab bo'ladi. Oiladagi nizolar, ota-onalarning bolaga nisbatan qo'pol munosabati, e'tibor yetishmasligi yoki haddan tashqari qattiqqo'llik agressivlikning shakllanishiga ta'sir etadi. Bola oilada kuzatgan munosabatlarni o'z xulq-atvorida aks ettirishi mumkin. Maktab muhiti ham agressivlikning namoyon bo'lishida muhim omil hisoblanadi. O'quv faoliyatidagi muvaffaqiyatsizliklar, tengdoshlar bilan kelishmovchiliklar yoki o'qituvchilar bilan munosabatlardagi muammolar bolada salbiy hissiyotlarni yuzaga keltiradi. Agar bola bu hissiyotlarni boshqara olmasa, agressiv harakatlar sodir etishi mumkin. Shuningdek, ayrim bolalarning individual psixologik xususiyatlari ham agressivlikka moyillikni kuchaytiradi. Yuqori ta'sirchanlik, hissiyotlarni boshqarishdagi qiyinchiliklar va o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi agressiv xulqning paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Agressivlikning oldini olishda psixologik profilaktika muhim o'rin tutadi. Bolalarni hissiyotlarini to'g'ri ifodalashga o'rgatish, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va nizolarni tinch yo'l bilan hal etish usullarini shakllantirish zarur. Bunda psixologik treninglar, rolli o'yinlar va rivojlantiruvchi mashg'ulotlar samarali natija beradi.

Maktab amaliyotchi psixologi agressiv xulq namoyon qilayotgan bolalarni o'z vaqtida aniqlashi va ular bilan individual korreksion ishlarni olib borishi lozim. Ota-onalar bilan hamkorlikda amalga oshiriladigan profilaktik tadbirlar esa muammoning chuqurlashib ketishining oldini oladi. Bolani rag'batlantirish, uning yutuqlarini e'tirof etish va sog'lom psixologik muhit yaratish agressivlikni kamaytirishga yordam beradi. Mehr-muhabbat va o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlar bolaning emotsional barqarorligini mustahkamlaydi.

Hozirgi paytda agressivlik muommosi psixologiyadagi eng dolzarb mavzulardan biriga aylangan. Insondagi agressivlik holati har qanday sabablarga bog'liq bo'lib, bu holatning psixodiagnostikasi, psixoprofilaktikasi bo'yicha xorijda bir qancha tadqiqot ishlari olib borilgan va ulardan amaliyotchi psixologlarimiz foydalanib kelmoqda. Shunday bo'lsada maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlari va maktab psixologlari so'ngi paytlarda bolalarda agressivlik juda ko'payib ketganini ta'kidlab kelishadi. Bolalarda agressiv harakatlar ayniqsa, ularning o'tish davrida kuzatiladi. Ya'ni har qanday qiyin vaziyatda bolaning yosh krizisi

muommolarga to'la bo'ladi. Hozirgi kunda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tarkibida kichik maktab yoshi o'quvchilarining ta'lim jarayonidagi faolligini oshirish, shaxslararo munosabatlarini yaxshilash, axloqiy ko'nikmalar shakllantirilishining psixologik mexanizmlarini takomillashtirish muhim masalalardan hisoblanadi.

Agar biz g'arb kontseptsiyalarining xilma-xilligini tahlil qiladigan bo'lsak, ulardan eng muhimlaridan uchtasini ajratishimiz mumkin. Birinchisiga, agressivlik shaxsning tug'ma, instinktiv mulki sifatida qaraladigan nazariyalar kiradi (bunga psixoanalitik nazariyalar kiradi). Ikkinchisi, agressiyani frustratsiyaga bo'lgan xatti-harakat sifatida tasvirlaydi. Uchinchisi, agressivlikni o'rganish natijasida shakllanadigan xulq-atvorning xususiyati deb hisoblaydigan tushunchalardan iborat (xulq -atvor nazariyalari). L.Berkovitz "frustratsiya-agressiya" kontseptual sxemasiga uchta muhim o'zgartirish kiritadi: a) frustratsiya agressiv harakatlarda amalga oshmaydi, lekin unga tayyorgarlikni rag'batlantiradi; b) hattoki tayyor holda bo'lsa ham, agressiya tegishli shartlarsiz sodir bo'lmaydi; v) frustratsion vaziyatlardan agressiv harakatlar yordamida chiqib ketish individda bunday harakatlarning odatlanishiga tarbiyalaydi.

Agressiv reaksiyalarning namoyon bo'lish kuchida ham gender farqlari mavjud. O'g'il bolalar jismoniy tajovuz reaksiyalarining ustunligi bilan ajralib turadi, yoshi kattaroq qizlar esa tajovuzni ifodalashning bilvosita usullariga ko'proq murojaat qilishadi: og'zaki, bilvosita va negativizm. Ehtimol, bu o'g'il bolalarning tajovuzkorligi "tashqi tomonga", qizlar esa "ichkariga" qaratilganligi bilan bog'liqdir.

I.A.Furmanov bolalar agressivligini tushuntirishning turli uslubiy va kontseptual yondashuvlari, bolaning xatti-harakatlarida tajovuzning paydo bo'lishini rag'batlantiruvchi yoki qo'zg'atuvchi psixologik va ijtimoiy omillar, uni psixodiagnostikalashning bevosita va yordamchi usullari, shuningdek, psixo-ijtimoiy korreksiya yo'nalishlarini aniq ochib bergan. Uning ta'kidlashicha, bolalar o'rtasidagi konfliktlar narsalar va o'yinchoqlarni egallash bilan bog'liq bu chegaralar kesishganda paydo bo'ladi, ya'ni bir nechta bolalar boshqa bolalarning o'yinchoqlarini olish orqali o'z chegaralarini kengaytirishga harakat qiladi. Buni 2, 4 va 7 yoshli uchta o'g'il bolani uzoq muddatli kuzatish natijalari tasdiqlaydi. Agressiv xulq-atvor bilan bog'liq eng ko'p nizolar kichik, katta va o'rta bola o'rtasida, kichiklar va katta yoshlilar o'rtasida esa qarama -qarshilik minimal bo'lganligi kuzatildi. Nizolar faqat ba'zi o'yinchoqlarga egalik qilish uchun paydo bo'lganiga e'tibor qaratildi.

Ajablanarlisi shundaki, o'yinchoqlar borligida ular o'rtasida hech qanday ziddiyat yo'q edi.

E.Fromm agressiyani keng ma'noda ta'kidlab o'tadi – bunda faqatgina odam va hayvonatlarga emas, balki jonsiz predmetlarga ham ziyon keltirishni agressiya dep hisoblagan. Ongni manipulyatsiya qilib, agressiv xulq-atvorga undashda ommaviy axborot vositalarining ta'siri B.Kreyxi tadqiqotida o'z aksini topgan.

S.A.Travina tadqiqoti natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida agressiv harakatlarning oldini olishda o'qituvchilar va maktab psixologining o'z-aro ta'sirida harakatlarni muvofiqlashtirish jarayonining samaradorligiga erishgan.

Y.A. Bashkatova o'z tadqiqoti jarayonida kommunikativ universal ta'lim harakatlari boshlang'ich maktabning 2-3 sinf o'quvchilari tajovuzkorligiga ta'sir qilishini aniqlagan. Ya'ni, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ universal ta'lim harakatlari past darajada va agressivlik yuqori darajada bo'lgan, shuningdek kommunikativ yo'nalish jihatidan ham frustratsiya holati yo'nalishlari va reaksiya turlarida farq qilgan. Shuning uchun faqat korreksion guruhni emas, balki barcha sinfdoshlarni rivojlantirish va tuzatish ishlariga jalb qilish kerak. Ota ona munosabatlarining avtoritar turi kichik maktab yoshidagi bolalarda umumiy kommunikativ ta'lim harakatlarining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi va atrofidaqilariga nisbatan agressiv muloqati isbotlangan. Bu shuni anglatadiki, o'quvchilar bilan ishlashni rivojlantirishda ota-onalar ham ishtirok etishi kerak. 2-3sinf o'quvchilarining kommunikativ universal ta'lim harakatlarini rivojlantirish bo'yicha samarali ishlash uchun zarur shart-sharoitlar aniqlandi. Agressivlikda gender farqlari borligi ham aniqlangan. Agressiv o'g'il bolalarga past darajali verbal intellekt, yuqori darajada vaziyattan tashvishlanishi, ishonchsiz va beparvoligi bilan ajralib turadi. Agressiv qizlar uchun qattiqqo'llik va ishonchsizlik xos.

F.F.Rasulova o'z tadqiqotida kichik, o'rta, katta o'smirlarga xos agressiv mayllarning tabaqalashtirilgan ichki evolyutsiyasi hamda agressiya shakllari o'rtasidagi bog'liqni jinsga ko'ra tafovutlanishining xulq-atvor va ijtimoiy munosabatlarini shartlovchi psixologik omillarini, ota-ona bilan bola munosabatlarida qabul qilish va kooperatsiya tarbiya usubi agressiyaning pasayishini ta'minlovchi psixologik omillar ekanligini, agressiv o'smirlar xulq-atvorini psixoprofilaktika qilish va psixokorreksiyalash maqsadida "Xulq-atvorni modifikatsiyalash treningi" psixologik trening dasturini, agressiyaga moyil o'smirlar xulq-atvorini psixoprofilaktika qilish va psixokorreksiyalash maqsadida ota-onalar, pedagoglar va psixologlar hamkorlikda samarali ish olib borishining algoritmini ishlab chiqqan. Uning tadqiqoti natijasida mahalliy sharoitda o'smirlar agressiv xulq-atvorining yosh, jins va individual psixologik xususiyatlarini o'rganishga doir psixodiagnostik metodikalarni tizimlashtirishga va o'smirlardagi agressiv xulq-atvorni korreksiya qilish imlonini beruvchi ijtimoiy trening dasturi ilmiy asoslangan, amaliyotda sinovdan o'tkazilgan hamda xalq ta'limi muassasalari amaliyotiga tatbiq etilishi tavsiya etilgan.

G'azablanish, qo'rqish va shu kabi boshqa emotsiyalar insonni o'rab turgan sharoitga moslashish vazifasini bajaradi. G'azablanish odamlarda ham hayvonlar kabi to'siqlarni yo'qotishga, maqsadiga erishishiga, o'zini himoya qilishiga yordam

beradi. Shuning uchun har qanday agressiyani ko'rsatish qonun buzarlilik hisoblanmaydi. Bolalar hayotida agressiv xulq-atvor tez-tez uchray turadi.

Ulg'ayib kelayotgan bolalarda psixologik holatlar kechishiga vaqtida e'tibor berilmasa sa'lbiy oqibatlar yuzaga kelishi mumkin.

Xorijlik olimlar L.Berkovitz frustratsiya va agressiyaning bir-biriga bog'liqligini, I.A. Furmanov bolalar agressivligini, E. Fromm agressiyaga keng ma'noda ta'rif keltirgani, K.S.Shalaginova kichik maktab o'quvchilarida tizimli psixologik yordam ko'rsatishni, Y.A. Bashkatova turli darajadagi agressiv kichik maktab o'quvchilarida kommunikativ universal ta'lim harakatlarini rivojlantirishni,

I.F. Nurmuxametova kichik maktab o'quvchilarida agressivlik pasayishining psixologik-pedagogik sharoitlarini, E.L. Golenisheva kichik maktab yoshi o'quvchilarida agressivlikning ijtimoiy-psixologik omillarini, S.A. Travina kichik maktab o'quvchilarining agressiv xulq-atvor profilaktikasida psixolog va o'qituvchilarning o'z-aro ta'sirini, E.I. Berejkova boshlang'ich maktab o'quvchisining agressivligiga ijtimoiy agressiyaning ta'siri etishini o'rgangan. O'zbekistonlik olimlardan F.F. Rasulova o'smirlarda agressiv xulq-atvor namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlarini tadqiq etgan. Yuqorida keltirilgan tadqiqot ishlaridan kelib chiqib shuni aytishimiz mumkin kichik maktab yoshi davridagi agressivlik va agressiv xulq-atvor mamlakatimizda ya'ni Qoraqalpog'iston Respublikasida o'rganilishi kerak bo'lgan sohalardan biri hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi bolalarda agressivlikning namoyon bo'lishi turli psixologik, oilaviy va ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Ushbu holatlarni erta aniqlash va o'z vaqtida psixologik yordam ko'rsatish bolaning sog'lom rivojlanishini ta'minlaydi. Oila, maktab va psixolog hamkorligi agressiv xulq-atvorning oldini olish hamda bolalarda ijobiy shaxsiy sifatlarni shakllantirishning muhim omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziev E.G. Yosh davrlari psixologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2017.
2. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. — Toshkent, 2018.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: Sharq, 2020.
4. Bandura A. Social Learning Theory. — New York, 2016.
5. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika nazariyasi. — Toshkent, 2019.